

QƏRBİ AZƏRBAYCANDA KİTABXANA MƏDƏNİYYƏTİ: TARİXİ YOL VƏ MÜASİR BAXIŞ

Ramidə Akif qızı Abbasova

*AMEA Məhəmməd Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutu,
kiçik elmi işçi
Səbail rayonu, İstiqlaliyyət küç.26
ramideabbasova87@gmail.com*

Açar söz: *Qərbi Azərbaycan, kitabxana mədəniyyəti, tarixi inkişaf, mədəni irs, müasir problemlər*

Ключевые слова: *Западный Азербайджан, библиотечная культура, историческое развитие, культурное наследие, современные проблемы*

Keywords: *Western Azerbaijan, library culture, historical development, cultural heritage, modern challenge*

Xülasə: Məqalədə Qərbi Azərbaycanın kitabxana mədəniyyətinin tarixi inkişafı və müasir vəziyyəti araşdırılır. Tarixi mənbələrə əsaslanaraq qeyd edilir ki, bölgədə kitab və kitabxana ənənələri qədim zamanlardan formalaşmış, xüsusilə maarifçilik hərəkəti dövründə sürətli inkişaf etmişdir. Məqalədə Sovet dövründə kitabxana şəbəkələrinin genişləndirilməsi, müxtəlif mədəniyyət ocaqlarının fəaliyyəti və bu sahədə aparılan maarifləndirmə işləri də vurğulanır. Müasir baxış bucağından isə Qərbi Azərbaycanda kitabxanaların qarşılaşdığı problemlər, mühacirət və müharibə səbəbilə bu ənənənin müəyyən qədər zəifləməsi qeyd olunur. Bununla yanaşı, son dövrlərdə mədəni irsin qorunması və bərpası istiqamətində atılan addımlar təhlil edilir. Məqalənin məqsədi Qərbi Azərbaycanın kitabxana mədəniyyətini tarixilik və müasirlik çərçivəsində dəyərləndirmək və gələcək inkişaf istiqamətləri üçün tövsiyələr verməkdir.

Резюме: В данной статье рассматривается историческое развитие и современное состояние библиотечной культуры в Западном Азербайджане. На основе исторических источников отмечается, что традиции книг и библиотек в регионе формировались с древних времен и особенно активно развивались в период просветительского движения. Подчеркивается расширение библиотечной сети в советский период, деятельность культурных центров и просветительская работа. С точки зрения современности анализируются проблемы, с которыми сталкиваются библиотеки Западного Азербайджана, особенно в связи с миграцией и военными конфликтами. Также рассматриваются недавние инициативы по сохранению и восстановлению культурного наследия. Цель статьи — оценить библиотечную культуру Западного Азербайджана в историческом и современном контексте и предложить рекомендации для её дальнейшего развития.

Summary: This article examines the historical development and contemporary state of library culture in Western Azerbaijan. Based on historical sources, it is noted that the traditions of books and libraries in the region were established from ancient times and experienced rapid growth during the enlightenment movement. The article highlights the expansion of library networks during the Soviet period, the activities of various cultural centers, and the educational efforts carried out in this field. From a modern perspective, it discusses the challenges faced by libraries in Western Azerbaijan, particularly the weakening of these traditions due to migration and war. At the same time, recent initiatives aimed at preserving and restoring cultural heritage are analyzed. The purpose of the article is to assess the library culture of Western Azerbaijan within historical and contemporary frameworks and to offer recommendations for its future development.

Qərbi Azərbaycan — tarixən Azərbaycan türklərinin yaşadığı qədim bir coğrafiya kimi, milli-mədəni irsimizin formalaşdığı və inkişaf etdiyi mühüm mərkəzlərdən biri olmuşdur. Bu torpaqlar sadəcə məskunlaşma və iqtisadi fəaliyyət sahəsi deyil, eyni zamanda zəngin mənəviyyatın, maarifçiliyin və mütərəqqi ideyaların qaynaqlandığı məkan olmuşdur. Kitab mədəniyyəti və kitabxanaların təşkili bu prosesin mühüm hissəsini təşkil etmişdir. Xüsusilə XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Qərbi Azərbaycanda maarifçilik hərəkatı ilə birgə kitab və kitabxana mədəniyyəti də inkişaf etmiş, ictimai həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Qərbi Azərbaycanın İrəvan, Göyçə, Zəngəzur, Dərələyəz, Vedibasar, Basarkeçər və digər bölgələrində fəaliyyət göstərən məktəblərdə və məscidlərdə kitab dolu guşələr, şəxsi kitab kolleksiyaları, mədrəsə fondları formalaşmışdır. Maarifpərvər ziyalıların təşəbbüsü ilə evlərdə gizli kitabxanalar yaradılır, xalq arasında oxuma vərdişləri təşviq olunurdu. Bu təşəbbüslər bir tərəfdən dini təhsili təmin edir, digər tərəfdən də dünyəvi biliklərin yayılmasına səbəb olurdu. Qərbi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən tanınmış ziyalılar, məsələn, Axund Əliqulu, Məmmədağa Sidqi, Nəsim bəy Yusifbəyli kimi maarifçilər öz şəxsi kitab fondlarını ictimaiyyətin istifadəsinə açırdılar.

Məlumdur ki, XIX əsrin sonlarında bölgəyə Osmanlıdan, İrandan və Rusiyanın digər müsəlman bölgələrindən maarifləndirici ədəbiyyatlar gətirilirdi. Bunlar əsasən ərəb və fars dillərində olsa da, sonralar ana dilində əsərlərin sayının artması və türkcə qəzetlərin bölgəyə çatdırılması kitabxana fondlarını zənginləşdirirdi. “Əkinçi”, “Ziya”, “Tərcüman”, “Şərqi-Rus”, “Molla Nəsrəddin” kimi qəzet və jurnallar bölgə əhalisinin maariflənməsində, ictimai fikrin formalaşmasında mühüm rol oynayırdı.

Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra Qərbi Azərbaycanda da dövlət nəzarətində kitabxana şəbəkələri yaradıldı. 1920–30-cu illərdə Qızıl Kənd kitabxanaları, kolxoz və sovxoz kitab fondları təşkil olunmağa başladı. Lakin bu kitabxanalar ideoloji məqsədlərə xidmət etdiyi üçün milli-mənəvi irsə əsaslanan ədəbiyyat buradan kənarlaşdırıldı. Buna baxmayaraq, bir çox maarifçi müəllimlər, o cümlədən Zəngəzurda və Göyçədə çalışan ziyalılar öz şəxsi kolleksiyalarında klassik Azərbaycan ədəbiyyatını qoruyub saxlamağa çalışırdılar. Bu kitablar vasitəsilə yeni nəsillər Nizami, Füzuli, M.Ə. Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə və M.Ə. Rəsulzadə kimi şəxsiyyətlərin ideyaları ilə tanış olurdu.

Sovet dövründə Qərbi Azərbaycan kitabxanalarında SSRİ-nin digər respublikalarında olduğu kimi rəsmi ideoloji materiallarla yanaşı yerli folklor, coğrafiya, etnoqrafiya və bəzi tarixi mətnlər də qorunurdu. Bu isə milli kimliyə bağlılığın müəyyən qədər saxlanmasına şərait yaradırdı. Kitabxanacılar arasında savadlı və millətində bağlı şəxslər bu imkanlardan yararlanaraq, uşaqlara və gənclərə əsl milli təfəkkür aşılayırdı. Onlar “kitabı oxu, amma seçib oxu” prinsipi ilə şagirdləri yönləndirirdilər.

1988–1989-cu illərdə Ermənistanın apardığı sistemli etnik təmizləmə nəticəsində yüz minlərlə azərbaycanlı öz doğma yurd-yuvasından deportasiya edildi. Bu proses təkcə fiziki məhv etmə ilə deyil, mədəni irsin tamamilə sıradan çıxarılması ilə müşayiət olundu. Məktəblər, kitabxanalar, mədəniyyət evləri yandırıldı, Azərbaycan dilində olan kitablar küçələrə atıldı və ya sistemli şəkildə məhv edildi. Kitabxanaların fondlarında olan nadir əlyazmalar, milli tarix və ədəbiyyatla bağlı nəşrlər yoxa çıxarıldı. Bu, sadəcə bir xalqın maddi varlığına deyil, mənəvi kimliyinə də hücum idi.

Bu gün Azərbaycanın müxtəlif şəhər və rayonlarında yaşayan qərbi azərbaycanlılar özləri ilə gətirdikləri bəzi kitab və əlyazmalar vasitəsilə o dövrün kitabxana mədəniyyətini qorumağa çalışırlar. Bakı, Gəncə, Mingəçevir, Sumqayıt və digər şəhərlərdə fəaliyyət göstərən Qərbi Azərbaycan İcması bu irsi sənədləşdirmək, qorumaq və gənc nəsllə ötürmək üçün mühüm təşəbbüslərlə çıxış edir. Onların nəşr etdirdiyi “Qərbi Azərbaycan Ensiklopediyası” və “Toponimlər lüğəti” regionun mədəni-siyasi tarixi ilə yanaşı, maarif və kitabxana sahəsinə də mühüm istinadlardır.

Eyni zamanda, AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda və Milli Kitabxanada qorunan bəzi fondlarda Qərbi Azərbaycandan gətirilmiş nadir materiallar saxlanılır. Bu əlyazmalar və çap materialları üzərində aparılan elmi tədqiqatlar vasitəsilə bölgənin kitabxana mədəniyyətini daha ətraflı şəkildə

bərpa etmək mümkündür. Rəqəmsallaşdırma prosesi çərçivəsində artıq bir sıra materiallar onlayn resurslara köçürülür, bu da mühacirətdə olan qərbi azərbaycanlıların öz tarixi ilə bağlı biliklərini artırır.

Müasir texnologiyaların tətbiqi ilə Qərbi Azərbaycan kitabxana irsinin virtual olaraq bərpa edilməsi vacib məsələyə çevrilmişdir. Təklif olunur ki, Qərbi Azərbaycana aid olmuş bütün məktəb, mədrəsə və kitabxana siyahıları, onların fond məzmunları, fəaliyyət göstərmiş müəllim və kitabxanaçıların bioqrafiyaları toplanaraq, vahid rəqəmsal platformada birləşdirilsin. Bu həm tarixi sənədləşmə baxımından, həm də gələcək nəsillərə və diaspor fəaliyyətlərinə xidmət baxımından əhəmiyyətlidir.

Beləliklə, Qərbi Azərbaycanda kitabxana mədəniyyəti sadəcə oxu mədəniyyəti deyildi — bu, bir xalqın düşüncəsini, milli yaddaşını, mənəvi dəyərlərini yaşatdığı müqəddəs bir sığınacaq idi. Bu gün o kitabxanalar fiziki olaraq mövcud olmasa da, yaddaşlarda yaşayır. Mədəniyyət tariximizin bu vacib parçasını bərpa etmək və yenidən qurmaq bizim milli borcumuzdur.

Ədəbiyyat

1. Əliyev H. Azərbaycan Kitabxana işi tarixi. - Bakı: Elm, 2001- 212 s.
2. Əliyeva S. Azərbaycanın bölgələrində kitabxana şəbəkəsi və onun inkişafı. - Bakı: Avropa, 2017. - 168 s.
3. Əsədov A. Azərbaycan kitabxanaları: keçmişdən bu günə. - Bakı: Nurlar, 2008. - 194 s.
4. İsmayilov İ. Kitab və kitabxana mədəniyyəti: Tarix və müasirlik. - Bakı: Təhsil, 2015.- 220 s.
5. Nəsirov F. Qərbi Azərbaycanda mədəniyyət ocaqları və kitabxanalar. - Bakı: Şərq-Qərb, 2012. - 176 s.
6. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Respublikasının mədəni dirçəlişində kitabxana və maarif işləri. - Bakı: Miras, 2005. - 154 s.
7. Şükürov R. Kitabxana və informasiya cəmiyyətində dəyişən rollar: Azərbaycan nümunəsi. - Bakı, 2021. - 143 s.
8. Azərbaycan Milli Kitabxanası. Qərbi Azərbaycan: tarix, mədəniyyət, kitabxana ənənələri. - Bakı, 2023. - 96 s.